

Bałwochwalstwo w tradycji judaistycznego prawa karnego – zagadnienia materialnokarne i karnoprocesowe

*Idolatry in the Tradition of Judaistic Criminal Law
– Penal and Court Trial Issues*

Wprowadzenie

Bałwochwalstwo jest zachwianiem systemu relacji interpersonalnych człowieka (społeczeństwa) z Bogiem, w wymiarze biblijnym analogicznym do takich postaw jak zdrada i nielojalność¹. Bałwochwalstwo, zwane również idolatrią, od wieków było zjawiskiem niebezpiecznym z punktu widzenia monoteistycznego wyznania judaistycznego. Szczególnie destruktywny wpływ aktów bałwochwalczych na systemy moralny i polityczny starożytnego społeczeństwa żydowskiego sprawił, że czyny te gorliwie napiętnowano, a następnie zwalczano poprzez przykładowe karanie ich sprawców. Co więcej, charakter bałwochwalstwa jako jednej z największych zbrodni sprawił, że z czasem w ramach procesu karnego wykształcił się również szczególny tryb postępowania sądowego o ukaranie podżegania do bałwochwalstwa.

Z racji niewielu polskich publikacji naukowych poświęconych materii *stricto* prawnokarnej odnoszącej się do bałwochwalstwa w społeczeństwie żydowskim, a także wpływowi tradycji prawnej judaizmu na współczesne prawo Izraela w tym zakresie zasadnym jest wzbogacenie piśmiennictwa o niniejszy artykuł. W tym celu omówione zostaną kolejno charakterystyka bałwochwalstwa jako zbrodni w prawie żydowskim, postępowanie sądowe w sprawach o podżeganie do bałwochwalstwa oraz zakres kryminalizacji czynów wymierzonych w wyznanie żydowskie w prawie karnym współczesnego Izraela w kontekście zachowań bałwochwalczych. Niewątpliwie takie ujęcie

¹ Por.: M. Harbertal, *Idolatry*, Harvard University Press 1992, s. 1.

tematu pozwoli na ocenę stopnia szkodliwości społecznej bałwochwalstwa i zasadności jego bezwzględnego, surowego sankcjonowania w prawie biblijnym.

Wielowymiarowość przestępstwa bałwochwalstwa w prawie żydowskim

O powadze zagrożenia płynącego z bałwochwalstwa przekonuje fakt, że Jahwe ustanowił zakaz bałwochwalstwa pierwszym przykazaniem Dekalogu. W Księdze Rodzaju został on ujęty w sposób następujący: *Nie będziesz miał cudzych bogów obok Mnie! Nie będziesz czynił żadnej rzeźby ani żadnego obrazu tego, co jest na niebie wysoko, ani tego co jest na ziemi nisko, ani tego co jest w wodach pod ziemią! Nie będziesz oddawał im pokłonu i nie będziesz im służył, ponieważ Ja Pan, Bóg twój, jestem ojcem zazdrosnym, który karze występki ojców na synach do trzeciego i czwartego pokolenia względem tych, którzy Mnie nienawidzą. Okazuję zaś łaskę aż do tysięcznego pokolenia tym, którzy Mnie miłują i przestrzegają moich przykazań* (Wj 20, 3–6)². Podobnie też w Talmudzie, a konkretnie w Misznie, bałwochwalstwu poświęcony jest traktat ósmy Działu IV: *Awoda zara*. Porusza on problem obcych kultów oraz wymaganej postawy Żydów wobec obcych bogów i ich czcicieli. Traktat zawiera unormowania o charakterze prewencyjnym, starając się zapobiec bliskim kontaktom Żydów z innowiercami i ich zwyczajami.

Zasadnym jest stwierdzenie, że bałwochwalstwo na gruncie judaistycznego prawa karnego traktowano w kategoriach zdrady stanu. Nie można bowiem zapominać o tym, że starożytny Izrael cechował ustrój teokratyczny, co z kolei przekładało się na organizację społeczeństwa żydowskiego. Monoteizm i wiara w Boga – Jahwe były nie tylko kwestią religijną, ale stanowiły jedną z podstawowych zasad prawa publicznego. Opatrzność Boża i obowiązek zachowania bezwzględного posłuszeństwa monarchii rozkazom Boga, przekazywanym na ogół za pośrednictwem proroków, były dobitnymi przejawami nadrzędnej roli Boga w ustroju politycznym ówczesnego państwa żydowskiego. Król tylko wtedy mógł domagać się od narodu bezwzględного posłuszeństwa, jeśli jego postępowanie respektowało wolę Bożą. Tym samym

² Cytaty biblijne za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Poznań – Warszawa 1989.

– z perspektywy wydarzeń opisywanych w Biblii – nieposłuszeństwo wobec Mojżesza było karane nie tylko ze względu na funkcję, jaką faktycznie sprawował on we wspólnocie żydowskiej, tj. rzeczywistego przywódcy narodu, ile przede wszystkim dlatego, że był on prorokiem i kierował społecznością Hebrajczyków zgodnie z rozkazami i wskazówkami Jahwe. Każde przeciwstawienie się im postrzegano zatem w kategoriach odmowy realizacji Bożego zamiaru³.

Wobec powyższego modelu ustroju państwa rzeczą naturalną jest uznanie przez biblijne prawo karne czczenia obcych bożków w pierwszej kolejności za przestępstwo przeciwko państwu, w dalszej zaś za czyn antyreligijny. Stąd też miałyby wynikać, zdaniem S. Ladiera, szczególnie surowy sposób traktowania tego rodzaju przestępstw, co zostało odzwierciedlone w Kodeksie Powtórzonego Prawa⁴. Według Talmudu charakter czynu antypaństwowego ma przede wszystkim nakłanianie do bałwochwalstwa, jako dużo bardziej niebezpieczne przestępstwo od bałwochwalstwa⁵.

Szczególną szkodliwość społeczną przestępstwa bałwochwalstwa podkreśla także biblijna instytucja tzw. miasta odtrąconego – wyłączonego (hebr. *ir ha'nidachas*), zwanego także „miastem bałwochwalczym”, nakazująca zgładzenie wszystkich mieszkańców miasta, którego przedstawiciele dopuścili się na jego terenie czynów bałwochwalczych, zniszczenie ich mienia, a także spalenie miasta i zakaz jego odbudowy⁶. Problem ten ma szerszy wymiar, dotyczy bowiem zagadnienia odpowiedzialności zbiorowej w judaistycznym prawie

³ S. Ladier, *Przestępstwo, wina i kara w prawie talmudycznym*, Lwów 1935, s. 19.

⁴ *Jeśli cię będzie pobudzał skrycie twój brat, syn twojej małżonki, twój syn lub córka albo żona, co na łonie twym spoczywa albo przyjaciel tak ci miły, jak ty sam, mówiąc: „Chodźmy, służmy bogom obcym”, bogom, których nie znałeś ani ty, ani przodkowie twoi – jakimś spośród bóstw okolicznych narodów, czy też dalekich od jednego krańca ziemi do drugiego – nie usłuchasz go, nie ulegniesz mu, nie spojrzysz na niego z litością, nie będziesz miał miłosierdzia, nie będziesz miał jego przestępstwa. Winienesz go zabić, pierwszy podniesiesz rękę, aby go zgładzić, a potem cały lud. Ukamienujesz go na śmierć, ponieważ usiłował cię odwieść od Pana, Boga twój, który cię wywiódł z ziemi egipskiej, z domu niewoli. Cały Izrael, słysząc to, ulęknie się i przestanie czynić to zło pośród ciebie (Pwt 13, 7–12).*

⁵ S. Ladier, *Przestępstwo, wina i kara w prawie talmudycznym*, s. 20.

⁶ *Jeśli usłyszysz w jednym z miast, które Pan, Bóg twój, daje ci na mieszkanie, że wyszli spośród ciebie ludzie przewrotni i uwodzą mieszkańców swego miasta mówiąc: „Chodźmy, służmy obcym bogom!”, których nie znacie – przeprowadzisz dochodzenia, zbadasz, spytasz, czy to prawda. Jeśli okaże się prawdą, że taką obrzydliwość popełniono pośród ciebie, mieszkańców tego miasta wybijesz ostrzem miecza, a samo miasto razem ze zwierzętami obłożysz klątwą. Cały swój łup zgromadzisz na środku placu i spalisz ogniem – miasto i cały łup jako ofiarę ku czci Pana, Boga twego. Zostanie ono wiecznym zwaliskiem, już go nie odbudujesz. Nie przyłgnie do twojej ręki nic z rzeczy poddanych klątwie, aby Pan zaniechał zapalczywości swego gniewu, a okazał litość i miłosierdzie rozmnażając cię, jak przysiągł twym przodkom, jeśli będziesz słuchał głosu Pana, Boga swego, strzegąc poleceń, które ja ci dziś nakazuję wykonywać, czyniąc to, co słuszne jest w oczach Pana, Boga twego (Pwt 13, 13–19).*

karnym. Odpowiedzialność zbiorowa w judaistycznym prawie karnym ma charakter złożony, z jednej bowiem strony konstrukcja ta zdaje się być wyłączona w Kodeksie Deuteronomicznym, z drugiej jednak strony wnioski ten podważa obecność w tym samym tekście problematyki „miasta bałwochwalczego”. Zasadniczo Tora indywidualizuje odpowiedzialność karną w następującej formie: *Ojcowie nie poniosą śmierci za winy synów ani synowie za winy swych ojców. Każdy umrze za swój własny grzech* (Pwt 24, 16). Wcześniej jednak w Kodeksie Deuteronomicznym w odniesieniu do „miasta bałwochwalczego” sformułowano następującą zasadę: (...) *mieszkańców tego miasta wybijesz ostrzem miecza, a samo miasto razem ze zwierzętami obłożysz klątwą* (Pwt 13, 16). We fragmencie tym mamy do czynienia nie tyle z odpowiedzialnością większej liczby ludzi za przestępstwo popełnione przez jednostkę, co ze specyficznym podmiotem przestępstwa – mieszkańcami grzesznego miasta⁷. Wprowadzenie odpowiedzialności „wszystkich za większość” oznaczałoby, że przy skazywaniu mieszkańców „bałwochwalczego miasta” uciepnieć musiałyby także jednostki niewinne. Twórcy Talmudu, podążając za sensem dialogu prowadzonego przez Abrahama z Jahwe w przedmiocie sensu wygubienia całego miasta bałwochwalczego w sytuacji, w której w mieście tym zamieszkiwaliby również pokorni słudzy Boży (por. Rdz 18, 23–33)⁸, ustanowili obowiązek udowodnienia winy każdemu z osobna mieszkańcowi „miasta bałwochwalczego”, przy czym udowodnienie to opierać się miało na zeznaniach przynajmniej dwóch świadków.

⁷ S. Ladier, *Przestępstwo, wina i kara w prawie talmudycznym*, s. 20.

⁸ W tym miejscu należy mieć jednak na względzie przesłanie dialogu Abrahama z Bogiem przedstawione w Księdze Rodzaju: *Zbliżywszy się do Niego, Abraham rzekł: „Czy zamierzasz wygubić sprawiedliwych wespół z bezbożnymi? Może w tym mieście jest pięćdziesięciu sprawiedliwych; czy także zniszczysz to miasto i nie przebaczysz mu przez wzgląd na owo pięćdziesięciu sprawiedliwych, którzy w nim mieszkają? O, nie dopuść do tego, aby zginęli sprawiedliwi z bezbożnymi, aby stało się sprawiedliwemu to samo, co bezbożnemu! O, nie dopuść do tego! Czyż Ten, który jest sędzią nad całą ziemią, mógłby postąpić niesprawiedliwie?” Pan odpowiedział: „Jeżeli znajdę w Sodomie pięćdziesięciu sprawiedliwych, przebaczę całemu miastu przez wzgląd na nich”. Rzekł znowu Abraham: „Pozwól, o Panie, że jeszcze ośmielę się mówić do Ciebie, choć jestem pyłem i prochem. Gdyby wśród tych pięćdziesięciu sprawiedliwych zabrakło pięciu, czy z braku pięciu zniszczysz miasto?” Pan rzekł: „Nie zniszczę, jeśli znajdę tam czterdziestu pięciu”. Abraham znowu odezwał się tymi słowami: „A może znalazłoby się tam czterdziestu?” Pan rzekł: „Nie dokonam zniszczenia przez wzgląd na czterdziestu”. Wtedy Abraham powiedział: „Niech się nie gniewa Pan, jeśli rzeknę: może znalazłoby się tam trzydziestu?” A na to Pan: „Nie dokonam zniszczenia, jeśli znajdę tam trzydziestu”. Rzekł Abraham: „Pozwól, o Panie, że ośmielę się zapytać: gdyby znalazłoby się tam dwudziestu?” Pan odpowiedział: „Nie zniszczę przez wzgląd na tych dwudziestu”. Na to Abraham: „O, racz się nie gniewać, Panie, jeśli raz jeszcze zapytam: gdyby znalazło się tam dziesięciu?” Odpowiedział Pan: „Nie zniszczę przez wzgląd na tych dziesięciu”. Wtedy Pan, skończywszy rozmowę z Abrahamem, odszedł, a Abraham wrócił do siebie (Rdz 18, 23–33).*

Dodatkowo każdy ze świadków powinien poświadczyć ostrzeżenie sprawcy przed popełnieniem bałwochwalstwa o konsekwencjach tego czynu (*hatraah*). Talmud natomiast nie przewidywał stopniowania winy wobec majątku znajdującego się w mieście, który powinien być zniszczony niezależnie od tego, czy należał do osoby winnej bałwochwalstwa, czy zwolnionej od odpowiedzialności karnej. Tym samym prawo talmudyczne, hołdujące zasadzie niezmienności Prawa, nie znosiło nakazów o „mieście bałwochwalczym” (Talmud Babiloński, traktat Sanhedrin 71a)⁹, a przez to zdawał się mimo wszystko dopuszczać pewne przejawy odpowiedzialności zbiorowej za zbrodnie bałwochwalcze, chociażby w zakresie majątkowym. Warto jednocześnie zauważyć, że Talmud łagodząc kategorię przykazania zniszczenia miasta odtrąconego i zgładzenia wszystkich jego mieszkańców, wprowadzał dodatkowe obostrzenia, które warunkowały uznanie danej miejscowości za *ir ha'nidachas*. Sprawców podburzających mieszkańców do bałwochwalstwa musiało być co najmniej dwóch, musieli oni być płci męskiej, powinni mieć znaczący wpływ na zachowanie większości mieszkańców (tj. minimum 100 mieszkańców), powinni pochodzić z tego samego plemienia co mieszkańcy miasta, a samo miasto nie mogło być miastem granicznym państwa (Talmud Babiloński, traktat Sanhedrin 111)¹⁰.

Dostrzegana w prawie karnym judaizmu wielowymiarowość bałwochwalstwa sprawia, że w odniesieniu do tego zjawiska można mówić nie tyle nawet o bałwochwalstwie, co o czynach bałwochwalczych. Bałwochwalstwa można było dopuścić się w wielu różnych formach zachowań. Postępowanie sprawcy traktowane było jako czyn bałwochwalczy w szczególności w następujących sytuacjach:

- 1) gdy sprawca faktycznie czcił innych bogów poza Jahwe, ponieważ karana była czynność jawnego oddawania czci obcym bogom, nie zaś jego osobiste przekonania i światopogląd;
- 2) gdy sprawca uprawiał kult obrazów (wizerunku), w tym również kult Boga pod widzialną postacią¹¹;

⁹ S. Ladier, *Przestępstwo, wina i kara w prawie talmudycznym*, s. 41–43.

¹⁰ M. Duschak, *Das mosaisch - talmudische strafrecht*, Wien 1869 s. 23.

¹¹ Biblia przestrzega przed tym m.in. w następujących fragmentach: *I rzeczywiście Pan ukarał lud za to, że uczynił sobie złotego cielca, wykonanego pod kierunkiem Aarona* (Wj 32, 35); *Przeklęty każdy, kto wykona posąg rzeźbiony lub z lanego metalu – rzecz obrzydliwą dla Pana, robotę rąk rzemieślnika – i postawi w miejscu ukrytym. A w odpowiedzi cały lud powie: Amen* (Pwt 27, 15); *Zwrócił więc swojej matce tysiąc sto (syklów) srebra, na co rzekła matka: „Zaprawdę srebro to poświęciłam Panu; z ręki mojej (jest ono przeznaczone) dla mego syna, aby z niego uczyniono poszązek rzeźbiony i ulany z metalu. Oto teraz ci je oddaję”* (Sdz 17, 3); *Danici postawili sobie rzeźbiony poszązek, a Jonatan, syn Gerszoma,*

- 3) gdy sprawca oddawał pokłony lub w inny sposób adorował wyżej wskazane obrazy lub inne rzeczy, którym nadawał przymioty boskości, takie jak słońce, księżyc i gwiazdy, przy czym przez pokłon rozumiano upadek na kolana z jednoczesnym dotknięciem ziemi czołem¹²;
- 4) gdy sprawca utrzymywał lub przyczyniał się do utrzymania ołtarzy, gajów i innych obiektów poświęconych bożkom, które według prawa biblijnego powinny być zniszczone, aby nie mogły być więcej wykorzystane w celach bałwochwalczych; dotyczyło to również złota i srebra, które zdobiły takie obiekty¹³;

syna Mojżesza, oraz jego synowie sprawowali kapłaństwo w pokoleniu Dana, aż do czasów uprowadzenia do niewoli mieszkańców tej krainy. Posązek ów rzeźbiony, który sobie sprawił Mika, ustawili dla siebie po wszystkie dni, dopóki dom boży znajdował się w Szilo (Sdz 18, 30–31); Weźmiesz młodego cielca z trzody twego ojca i cielca drugiego, siedmioletniego, a zburzysz ołtarz Baala, własność twego ojca, oraz zenisz aszerę, która jest obok. Następnie zbudujesz ołtarz dla Pana, Boga twego, na szczycie tej skały układając (kamienie), weźmiesz tego drugiego cielca i złożysz z niego ofiarę całopalną, używając drewna ściętej szery. Wziął więc Gedeon dziesięciu ludzi ze swej służby i uczynił tak, jak mu Pan nakazał. Ponieważ jednak bał się rodu swego ojca i mieszkańców miasta, nie uczynił tego za dnia, ale w nocy (Sdz 6, 25–27); W tym czasie mężowie izraelscy rzekli do Gedeona: „Panuj nad nami, ty, twój syn i twój wnuk, ponieważ wybawiłeś nas z rąk Madianitów”. Lecz Gedeon im odpowiedział: „Nie ja będę panował nad wami ani też mój syn; Pan będzie panował nad wami”. Zwrócił się następnie do nich Gedeon: „Mam do was usilną prośbę: niech każdy z was da mi nausznice ze swego łupu”. Pobicili mieli bowiem złote nausznice bo byli Izmaelitami. „Chętnie damy!” – odpowiedzieli. Rozpostarli więc płaszcz i każdy rzucał na niego po nausznicy ze swego łupu. Waga złotych nausznic, o które prosił, wyniosła tysiąc siedemset syklów złota, nie licząc półksiężyców, kołczyków i purpury, które nosili królowie madianicy; ani też nie licząc łańcuszków, wiszących na szyjach wielbłądów. Gedeon sprawił z nich efod, który umieścił w miejscowości swojej, Ofra. Wszyscy więc Izraelici czcząc go dopuścili się nierządu. To bowiem stało się sidłem dla Gedeona i jego domu (Sdz 8, 22–27); Niebawem Jeroboam pomyślał sobie tak: „W tych warunkach władza królewska może powrócić do rodu Dawida, bo jeżeli ten lud będzie chodził na składanie ofiar do świątyni Pańskiej, to zechce wrócić do swego pana, Roboama, króla Judy, i wskutek tego mogą mnie zabić i wrócić do króla Judy, Roboama”. Dlatego po zastanowieniu się król sporządził dwa złote cielce i ogłosił ludowi: „Zbyteczne jest, abyście chodzili do Jerozolimy. Izraelu, oto Bóg twój, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej!” Postawił zatem jednego w Betel, a drugiego umieścił w Dan. To oczywiście doprowadziło do grzechu, bo lud poszedł do jednego do Betel i do drugiego aż do Dan (1 Krl 12, 26–30). Przywołane fragmenty Biblii, pomimo niekiedy dobrych zamiarów sprawców, ukazują swoistą anarchię w zakresie kultu Izraelitów, który przybierał okresami cechy bałwochwalcze.

¹² W przedmiocie bicia pokłonów bożkom i innej materii o nadanych przez człowieka przymiotach boskości Pięcioksiąg kategorycznie stanowi: *Nie będziesz oddawał pokłonu bogu obcemu, bo Pan ma na imię Zazdrosny: jest Bogiem zazdrosnym* (Wj 34, 14); *Gdy podnieś się oczy ku niebu i ujrzysz słońce, księżyc i gwiazdy, i wszystkie zastępy niebios, obys nie pozwolił się zwieść, nie oddawał im pokłonu i nie służył, bo Pan, Bóg twój, przydzielił je wszystkim narodom pod niebem* (Pwt 4, 19).

¹³ *Natomiast zburzcie ich ołtarze, skruszcie czczone przez nich stele i wyrąbcie aszery* (Wj 34, 13); *Ale i tak im macie uczynić: ołtarze ich zburzycie, ich stele potamiecie, aszery wytniecie, a posągi spalicie ogniem* (Pwt 7, 5); *Posągi ich bogów spalisz, nie będziesz pożądał srebra ani złota, jakie jest na nich, i nie weźmiesz go dla siebie, aby cię to nie uwikłało, gdyż Pan, Bóg twój, się tym brzydzi. Nic obrzydłego nie wprowadzisz do twego domu, gdyż byłbyś przedmiotem klątwy jak ono. Będziesz uważał to za rzecz wstrętną, obrzudzisz to sobie, jest to bowiem obłożone klątwą* (Pwt 7, 25–26); *Zniszczycie doszczętnie wszystkie miejsca, gdzie narody, których wy pozbawicie dziedzictwa, służyły swoim bogom: na górach wysokich, na*

- 5) gdy sprawca składał ofiary bożkom, w szczególności ofiary z ludzi¹⁴;
- 6) gdy sprawca spożywał ofiary bałwochwalcze przygotowane przez inne osoby, które zaprosiły go na obchody danego święta¹⁵.

Samodzielnym przestępstwem w prawie karnym judaizmu było podżeganie do bałwochwalstwa¹⁶. Warto również odnotować, że podżeganie do bałwochwalstwa, w odróżnieniu od samego aktu bałwochwalczego, nie wymagało udzielenia *hatraah* 'y. Talmud zakładał ponadto, że osoba, którą oskarżony starał się nakłonić do bałwochwalstwa, powinna umówić się z nim w innej konkretnej porze, by móc ukryć u siebie w domu dwóch świadków, którzy podsłuchaliby rozmowę, w której oskarżony przekonywał do bałwochwalstwa (Talmud Babiloński, traktat Sanhedrin 67a).

W kontekście czynów o charakterze bałwochwalczym warto również zwrócić uwagę na problemy wróżby i czarów. Prorokowanie w imieniu innego boga w judaistycznym prawie karnym równe było bałwochwalstwu, a prorok taki traktowany był jako oszust i złodzieiciel. Innym przejawem fałszywego prorocstwa jest prorokowanie, w imieniu Jahwe, zdarzeń, które nie ziściły się, lub głoszenie jako własnych wydarzeń objawionych już przez innych proroków (czyn

wzgórzach i pod każdym drzewem zielonym. Wywróćcie ołtarze, połamiecie ich stele, szery ich ogniem spalicie, porąbacie w kawałki posągi ich bogów. Zniweczycie ich imię na tym miejscu (Pwt 12, 2–3).

¹⁴ *Odtąd nie będą składać ofiar demonom, z którymi uprawiali nierząd. Będzie to dla nich ustawa wieczysta dla ich pokoleń (Kpł 17, 7); Nie będziesz dawał dziecka swojego, aby było przeprowadzone przez ogień dla Molocha, nie będziesz w ten sposób bezczęścił imienia Boga swojego. Ja jestem Pan! (Kpł 18, 21); Nie wytracili narodów, jak im Pan nakazał. Lecz się zmieszali z poganami i nauczyli się ich uczynków; poczęli czcić ich bałwany, które się stały dla nich pułapką. I składali w ofierze swych synów i swoje córki złym duchom. I krew niewinną przelali: (krew synów swoich i córek, które złożyli w ofierze posągom kananejskim). I ziemia krwią się skalala, a oni się splamili swoimi uczynkami i swoimi występkami dopuścili się wiarołomstwa (Ps 106 [105], 37); I zbudowali wyżynę Tofet w dolinie Ben-Hinnom, aby palić w ogniu swoich synów i córek, czego nie nakazałem i co nie przyszło Mi nawet na myśl. Dlatego przyjdą dni – wyrocznia Pana – że nie będzie się już mówić o dolinie Tofet lub dolinie Ben-Hinnom, lecz o Dolinie Mordu; w Tofet będą grzebać zmarłych z braku innego miejsca (Jr 7, 31–32); Zbudowali nadto wyżyny Baalowi, by palić swoich synów w ogniu jako ofiary dla Baala, czego nie nakazałem i co nie przyszło Mi nawet na myśl (Jr 19, 5).*

¹⁵ Niekiedy podkreśla się, że już samo uczestnictwo bierne w tego typu uroczystościach było zabronione, chociaż prawo biblijne nie mówi tego wprost: *Nie będziesz zawierał przymierzy z mieszkańcami tego kraju, aby, gdy będą uprawiać nierząd z bogami obcymi i składać ofiary bogom swoim, nie zaprosili cię do spożywania ich ofiary (Wj 34, 15)*. Zob.: T.H. Horne, *An introduction to the Critical Study and Knowledge of the Holy Scriptures*, vol. 2, Philadelphia 1841, s. 61. W przedmiocie bałwochwalstwa i składania ofiar innym niż Jahwe bogom zob.: J.L. Saalschutz, *Das mosaische Recht nebst den vervollständigenden rabbinischen für Bibelforscher, Juristen und Staatsmänner*, Berlin 1853, s. 497–510.

¹⁶ S. Ladier, *Przestępstwo, wina i kara w prawie talmudycznym*, s. 34–35, 44.

ten współcześnie określilibyśmy jako świętokradztwo). Co więcej, za fałszywe prorocstwo uznaje się w Talmudzie nawoływanie do trwałego uchylecia określonych praw zawartych w Torze i całkowitego zaprzestania ich praktykowania. Namawianie do czasowego porzucenia danych praw, ze względu na szczególne okoliczności, nie było kwalifikowane jako fałszywe prorocstwo¹⁷.

W przedmiocie sankcji karnej za czyny bałwochwalcze warto przywołać pogląd B. Sygita, zgodnie z którym prawo staroizraelskie przewidywało karę śmierci za najcięższe przewinienia, tj. skierowane przeciwko jednostce lub interesowi ogólnemu (śmiertelne uderzenie człowieka, podstępne zabicie człowieka, zabójstwo, uderzenie ojca lub matki, porwanie i sprzedaż człowieka, złorzeczenie ojcu lub matce, śmiertelne uderzenie kobiety brzemiennej, obcowanie ze zwierzęciem, cudzołóstwo, kazirodztwo, homoseksualizm i bestialstwo) lub przestępstwa przeciwko religii (bałwochwalstwo, bluźnierstwo, pogwałcenie szabatu i inne wykroczenia, np. czary)¹⁸. Zdaniem autora, karę śmierci w prawie hebrajskim wykonywano przez: a) spalenie w ogniu, które groziło temu, kto wziął za żonę kobietę i jej matkę, b) ukamienowanie – za bałwochwalstwo, bluźnierstwo i zabójstwo człowieka oraz c) powieszenie na drzewie – za inne ciężkie przewinienia¹⁹. Zbieżny z poglądem B. Sygita w kwestii rodzaju kary śmierci za bałwochwalstwo prezentuje P.B. Benny²⁰. Na straconego w wyniku kamienowania przestępcę nakładano infamię poprzez spalenie jego ciała lub przysypanie go stertą kamieni. Druga forma infamowania była praktykowana także wobec skazanych na karę śmierci przez spalenie lub ścięcie. Skazanych za bałwochwalstwo i bluźnierstwo wieszano na szubienicy do zmerchu. Poza miastem istniały dwa cmentarze dla przestępców, z których pierwszy przeznaczony był dla skazanych przez ukamienowanie i spalenie, drugi dla powieszonych i ściętych. Po upływie kilku dni od egzekucji rodzina i przyjaciele skazanego nie mogli już podnosić żadnych pretensji i okazywać uprzedzenia względem sędziów, którzy wydali wyrok śmierci, co było oznaką akceptacji orzeczenia i słuszności rozstrzygnięcia²¹.

¹⁷ M. Duschak, dz. cyt., s. 24–25.

¹⁸ B. Sygit, *Zbrodnia jako kategoria przestępstwa. Studium prawnokarne i polityczno-kryminalne*, Toruń 2005, s. 348.

¹⁹ B. Sygit, *Historia prawa kryminalnego*, Toruń 2007, s. 88.

²⁰ P.B. Benny, *The Criminal Code of the Jews: According to the Talmud, Massecheth Synhedrin*, London 1886, s. 89–90.

²¹ T.H. Horne, dz. cyt., s. 68; P.B. Benny, dz. cyt., s. 88–89.

Specyfika procesu karnego w sprawach o bałwochwalstwo

Sądem powołanym do rozpatrywania spraw karnych o czyny bałwochwalcze był tzw. Mały Sanhedryn, który według hebrajskiego systemu sądownictwa był sądem powołanym do rozpatrywania spraw karnych o przestępstwa zagrożone karą śmierci, internowania w mieście ucieczki, a także karami cielesnymi (oprócz spraw o bałwochwalstwo rozstrzygał m.in. o oskarżeniach o morderstwo, cudzołóstwo, bluźnierstwo, kazirodztwo, nieumyślne spowodowanie śmierci, uwiedzenie z użyciem przemocy, a także osądzał zwierzę, które spowodowało śmierć człowieka i jego właściciela, jeśli wiedział on o agresywnych skłonnościach zwierzęcia)²².

Jednym z wymogów koniecznych powołania na sędziego w społeczeństwie żydowskich był bezwzględny wymóg znajomości prawa związany bezpośrednio z koniecznością uzyskania przez kandydata na sędziego tzw. *semichy* (hebr. *semicha* – oprzeć na kimś swe ręce – jest to nawiązanie do przekazania w ten sposób władzy Jozuemu przez Mojżesza). *Semicha* w rozumieniu Talmudu oznacza dyplomowanie (promocję) i uznanie kogoś za „uczonego Zakonu”, a przez to uprawnia do nadania mu tytułu „Rabi” (Talmud Babiloński, traktat Sanhedrin 13b)²³. W piśmiennictwie poświęconym judaistycznemu prawu karnemu podkreśla się, że odpowiedniego wykształcenia kandydata na sędziego nie można odnosić tylko i wyłącznie do znajomości prawa, albowiem do bezstronnego i sprawiedliwego rozstrzygania o winie oskarżonego konieczna była doskonała znajomość również innych dziedzin życia społecznego, takich np. jak inne wyznania. Miało to szczególnie istotne znaczenie właśnie w procesach o bałwochwalstwo, gdzie wiedza sędziego musiała obejmować m.in. sposoby oddawania czci bożkom przewidziane w danej religii²⁴.

Przechodząc do przebiegu procesu karnego, warto zauważyć, że odrębność postępowania o czyny bałwochwalcze sprowadzała się w pierwszej kolejności do okoliczności, iż oskarżony o nakłanianie do bałwochwalstwa mógł być skazany na śmierć już w pierwszym dniu narady i nie zachodził w tych sprawach obowiązek „przenocowania sprawy”, jak miało to miejsce przy innych przestępstwach zagrożonych karą śmierci. W tych zakładano bowiem, że w trakcie nocnego

²² P.B. Benny, dz. cyt., s. 47.

²³ S. Ladier, *Proces karny w Talmudzie. Z zagadnień stosunku prawa procesowego do prawa karnego materialnego w Talmudzie*, Lwów 1933, s. 46.

²⁴ Tamże, s. 48–49.

odpoczynku sędziowie przekonani o winie oskarżonego mogli dojść do odmiennych wniosków, w wyniku których wydaliby wyrok sprawiedliwy, zgodny z wolą Boga i własnym sumieniem. Odrębność spraw „bałwochwalczych” w tym przedmiocie wynikała ze specyfiki bałwochwalstwa niemalże równego – jak wcześniej zauważono – zdradzie stanu²⁵.

Kolejnym charakterystycznym elementem procesu karnego o bałwochwalstwo był fakt, iż rozprawa sądowa mogła być zakończona w porze nocnej. Inny był też status uczniów uczestniczących w rozprawie. W naradzie po rozprawie mogły zabierać głos również osoby spoza składu orzekającego, w szczególności uczniowie obecni na rozprawie. Co do zasady uczniowie byli ograniczeni do przytaczania argumentów przemawiających za uniewinnieniem oskarżonego (Talmud Babiloński, traktat Sanhedrin 29a, 34a i 36b; Tosefta: Sanhedrin X). W sprawach o bałwochwalstwo mogli jednak nie tylko występować w obronie oskarżonego, ale mogli sami dostarczać dowodów jego winy.

W procesie karnym o bałwochwalstwo wznowienie postępowania było przewidziane jedynie na niekorzyść oskarżonego, a zapadły w sprawie wyrok był niezmienny²⁶.

Karalność czynów bałwochwalczych w prawie karnym współczesnego Izraela

Współczesny Izrael określany jest mianem Państwa Żydowskiego, co znajduje potwierdzenie nie tylko w ustawodawstwie, ale i w orzecznictwie sądowym. Postanowienia dwóch zasadniczych aktów Izraela (*Basic Law*): *Human Dignity and Liberty* (art. 1A) oraz *Freedom of Occupation* (art. 2) wskazują, że ich celem jest utrwalenie w Prawie Fundamentalnym najważniejszych wartości Państwa Izraela jako Państwa Żydowskiego i demokratycznego. Innym aktem prawnym, który daje wyraz żydowskiemu charakterowi Izraela oraz bezpośrednio wpływa na jego porządek prawny, jest *Foundations of the Law Act* (1980), uchwalony celem wyeliminowania obowiązku stosowania angielskiego prawa zwyczajowego w przypadku stwierdzenia luk w izraelskim prawodawstwie. Przepis art. 1 tej ustawy stanowi, że

²⁵ Tamże, s. 101–102.

²⁶ Tamże.

w sytuacji, w której sąd zetknie się z problemem prawnym wymagającym podjęcia konkretnej decyzji procesowej, a nie znajduje podstaw do rozstrzygnięcia w obowiązującym ustawodawstwie, orzecznictwie lub wyniku zastosowania analogii, zobowiązany jest rozstrzygnąć sprawę w duchu idei wolności, sprawiedliwości, słuszności i pokoju wynikających z dziedzictwa narodu żydowskiego.

W epoce biblijnej wszelkie przestępstwa wymierzone w kult Jahwe postrzegane były przez Żydów jako próba zachwiania podstaw funkcjonowania społeczności żydowskiej i burzenie relacji narodu z Bogiem, zagrożone karą śmierci. Współczesne izraelskie prawo karne nie traktuje przestępstw przeciwko uczuciom religijnym i tradycji aż tak surowo, niemniej jednak katalog tych przestępstw jest nadal szeroki i – co istotne – obejmuje zachowania uderzające m.in. w podstawy judaizmu.

W pierwszej kolejności warto odnotować zwłaszcza rozgraniczenie obrazy religii i obrazy uczuć religijnych. W świetle *Penal law 5737–1977* karane są następujące przestępstwa: obraza religii, rozumiana jako zamierzone niszczenie, uszkodzenie lub bezczeszczenie miejsca kultu lub innego przedmiotu uznawanego przez określoną grupę osób za święte (art. 170), zamierzone zakłócanie praktyk religijnych lub atakowanie osób biorących udział w takich praktykach (art. 171), nieuprawnione wejście na teren kultu religijnego lub pochówku zmarłego (art. 172), obraza uczuć religijnych polegająca na publikowaniu i rozpowszechnianiu treści obrażających uczucia religijne innych lub rażących zachowaniach w miejscach publicznych dyskredytujących uczucia religijne innych osób (art. 173), niszczenie zabytków, pomników i innych obiektów, nawet jeśli nie pełnią już funkcji religijnych (art. 174), a także zagrożone karą grzywny oferowanie korzyści lub przyjmowanie takowych korzyści za zmianę wyznania religijnego lub przekonanie osób trzecich do zmiany poglądów religijnych i przyjęcia innej wiary (art. 174A i 174B). Znamienne w kontekście współczesnych form bałwochwalstwa jest też umiejscowienie w kategorii przestępstw przeciwko małoletnim bezprawnej zmiany religii małoletniego, polegającej na dokonywaniu jakiegokolwiek obrzędu religijnego lub innej czynności z naruszeniem art. 13A ustawy *Capacity and Guardianship Law 5722–1962*, prowadzącej do zmiany wyznania małoletniego lub bezpośredniego nakłaniania małoletniego do zmiany religii (art. 368 *Penal law 5737–1977*, czyny zabronione są pod groźbą kary do sześciu miesięcy pozbawienia wolności). Ostatnie trzy przestępstwa przypominają biblijną zbrodnię podżegania do bałwochwalstwa.

Bałwochwalstwo, jeżeli tak nazwiemy przestępstwa określone w art. 174A, 174B oraz 368 *Penal law 5737–1977*, rzadko kiedy trafia na wokandy izraelskich sądów karnych, co nie oznacza, że pojęcie to jest całkowicie nieobecne w judykaturze. Co ciekawe jednak, ma ono wymiar symboliczny i powoływane jest w sprawach cywilnych lub rodzinnych w odniesieniu do czynów niedozwolonych i określania granicy zachowań, których człowiek nie może bezkarnie przekroczyć²⁷. Na gruncie prawa karnego bałwochwalstwo jest wspomiane w często cytowanym fragmencie Tosefty (Shabat 16:14) jako podstawa bezwzględniego karania sprawców tego rodzaju zachowań, co uchyla nawet uniwersalną zasadę obowiązku ratowania życia ludzkiego (problem ten odnosi się do penalizacji przestępstw)²⁸. Okoliczność ta jednakże również przybiera wymiar wyłącznie moralizatorski.

Zakończenie

Bałwochwalstwo w systemie judaistycznego prawa karnego stawiane było na równi ze zdradą stanu. Czyny bałwochwalcze podważające jedność i niepowtarzalność Jahwe w okresie monarchii uderzały bowiem bezpośrednio w podstawy ustroju politycznego państwa, a w epokach późniejszych w przyjęty porządek społeczny i ogólnonarodowy system wartości Żydów. Pośrednio natomiast bałwochwalstwo podważało autorytet monarchy, proroków i sędziów Izraela, których władza legitymowana była decyzjami jedyne Boga. Bałwochwalstwo uderzało w totalny wymiar kultu Jahwe w społeczności żydowskiej, mogło nań ściągnąć potężny gniew Boga i zagrozić zawartemu z ludem Izraela przymierzu. Okoliczności te tłumaczą, dlaczego w karaniu czynów bałwochwalczych należy pozostać bezwzględny i konsekwentny, a także dlaczego sankcja karna za bałwochwalstwo była tak surowa. Warto podkreślić, że bałwochwalstwo jest zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym. Samo w sobie stanowi bowiem szeroki katalog zachowań nieakceptowalnych z punktu widzenia założeń

²⁷ Por.: wyroki izraelskiego Sądu Najwyższego z dnia 6 lipca 1999 r. w sprawie *Frederika Shavit v. Rishon Lezion Jewish Burial Society*, CA 6024/97, z dnia 26 czerwca 1963 r. w sprawie *Zim Israel Navigation Co. Ltd. and Another v. Shoshana (Rosa) Maziar*, C.A. 461/62; z dnia 24 listopada 1993 r. w sprawie *Yael Shefer (a minor) by her mother and natural guardian, Talila Shefer v. State of Israel*, CA 506/88.

²⁸ Por.: wyroki izraelskiego Sądu Najwyższego z dnia 19 stycznia 2009 r. w sprawach *Physicians For Human Rights and others v. Prime Minister of Israel and others HCJ 209/09* oraz *Gisha Legal Center for Freedom of Movement and others v. Minister of Defence HCJ 248/09*.

wyznania monoteistycznego. Dodać trzeba, że odrębnym przestępstwem było podżeganie do bałwochwalstwa, a wróżbiarstwo oraz praktyki magiczne również mogły się wpisywać w szerokie pojęcie aktów bałwochwalczych. Bezpośrednią konsekwencją takiego stanu rzeczy był wymóg posiadania przez sędziów wszechstronnej wiedzy o innych kultach, tak by w procesie karnym odpowiednio przeanalizować charakter, motywy i skutki zachowań oskarżonego, poczynić na tym tle właściwe wnioski i rozstrzygnąć w sposób obiektywny i sprawiedliwy o winie oskarżonego lub jej braku. W tym celu wypracowano szczególne procedury, które miały usprawnić przebieg ogólnego judaistycznego procesu karnego w skomplikowanych niejednokrotnie sprawach o podżeganie do bałwochwalstwa. Współcześnie sankcjonowanie bałwochwalstwa nie jest wprost wyartykułowane w prawie karnym Izraela, niemniej jednak izraelska ustawa karna przewiduje karalność przestępstw, których znamiona właściwe są klasycznemu rozumieniu bałwochwalstwa. Świadczy to o dużym wpływie tradycji judaistycznej na aktualny system prawny Izraela w omawianym zakresie.

Summary

For many centuries idol worship has had a prominent position in the system of crimes punishable by Judaistic law, conceived as those norms that stem from the Torah and Talmud. The criminal laws of modern countries, where monotheistic religions tend to dominate, usually focus on the protection of freedom of belief. However, the Israeli penal code provides for special sanctions for acts aimed at conversion from Judaism to another religion. Following the classical interpretation of idolatry, such acts, in view of their characteristics, can be classed into this category. All this demonstrates the considerable influence of the Judaistic tradition on Israel's present-day criminal law. In order to discuss the issue, the article contains a description of idol worship as a crime in Jewish law, the Judaistic model of judicial procedures in cases of inciting idolatry and the extent of criminal interpretation of acts targeted at the Jewish faith in the present-day criminal code of Israel in the context of idolatry-related behaviour. The study is based on selected Polish and foreign documents related to the Talmudic law as well as Israel's Supreme Court decisions.